

УДК 342.7

DOI [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-2\(74\)-4](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-2(74)-4)

Павло ВОЙТОВИЧ

доцент кафедри міжнародного та європейського права,
Національний університет «Одеська юридична академія»
ORCID: 0000-0002-7636-923X

СТАНОВЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАХИСТУ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ

Стаття присвячена формуванню та розвитку організаційно-правового механізму захисту інформаційних прав людини, висвітлюючи їх глобалізаційний контекст та зв'язок із міжнародними правовими нормами. Автор висвітлює вплив глобалізації на соціальні зв'язки та процеси, акцентує увагу на зростаючій ролі інформації в сучасному світі. В статті детально розглядаються історичні періоди розвитку прав людини, їхнє впровадження та застосування в різних країнах. Також висвітлюються сучасні виклики та перспективи розвитку інформаційних прав людини у контексті інформаційних технологій та інформаційного суспільства, що складають основу динамічного та взаємопов'язаного глобального середовища.

В статті розкривається значення свободи слова та інформації як фундаментальних прав людини, ідентифікування їх як необхідної умови для розвитку демократичного суспільства. Автор аналізує різноманітні міжнародні документи та норми, що закріплюють ці права, розглядаючи їх через призму історичного розвитку та сучасних вимог інформаційної епохи. Особлива увага приділяється проблемам та можливостям, що виникають у зв'язку з поширенням інформаційних технологій, які трансформують традиційні підходи до забезпечення та захисту інформаційних прав.

Стаття пропонує комплексний підхід до вивчення інформаційних прав, розкриває їх як інтегральну частину загальних прав людини, що вимагає постійної уваги та адаптації до мінливих умов глобалізованого світу. Також підкреслюється важливість міжнародної співпраці та законодавчого забезпечення прав на інформацію, як засобів зміцнення правових інститутів та гарантій вільного доступу до інформації для всіх громадян.

Ключові слова: інформаційні права, права людини, глобалізація, свобода інформації, свобода слова, міжнародне право, інформаційне суспільство, інформаційні технології, демократичне суспільство, міжнародні нормативно-правові акти.

Pavlo Voitovich. FORMATION OF THE ORGANIZATIONAL AND LEGAL MECHANISM FOR THE PROTECTION OF HUMAN INFORMATIONAL RIGHTS

The article is devoted to the formation and development of the organizational and legal mechanism for the protection of human information rights, highlighting their globalization context and connection with international legal norms. The author highlights the impact of globalization on social relations and processes, emphasizes the growing role of information in the modern world. The article examines in detail the historical periods of the development of human rights, their implementation and application in different countries. Contemporary challenges and prospects for the development of human information rights in the context of information technologies and information society, which form the basis of a dynamic and interconnected global environment, are also highlighted.

The article reveals the importance of freedom of speech and information as fundamental human rights, identifying them as a necessary condition for the development of a democratic society. The author analyzes various international documents and norms establishing these rights, examining them through the prism of historical development and modern requirements of the information age. Special attention is paid to the problems and opportunities arising in connection with the spread of information technologies, which transform traditional approaches to the provision and protection of information rights.

The article offers a comprehensive approach to the study of information rights, reveals them as an integral part of general human rights, which requires constant attention and adaptation to the changing conditions of the globalized world. It also emphasizes the importance of international cooperation and legislative provision of information rights as means of strengthening legal institutions and guaranteeing free access to information for all citizens.

Key words: information rights, human rights, globalization, freedom of information, freedom of speech, international law, information society, information technologies, democratic society, international legal acts.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток глобалізаційних процесів та швидке проникнення інформаційних технологій у всі сфери людського життя викликають значні зміни в соціальних зв'язках та взаємодіях між людьми, що в свою чергу порушує питання про необхідність реформування існуючих

правових норм, спрямованих на захист інформаційних прав людини. Різні країни в різні часи по-різному підходили до регулювання цих прав, що створює нерівність у захисті основних свобод та доступу до інформації. Однак, незважаючи на багаторічні дослідження та розробки у цій області, досі існує

велика кількість проблем та викликів, які потребують детального аналізу та системного вирішення на міжнародному рівні. Це обумовлює актуальність дослідження організаційно-правових аспектів інформаційних прав людини, їхнього історичного розвитку, сучасного стану та перспектив у контексті глобальних трансформацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень і публікацій у сфері інформаційних прав людини виявляє значний внесок науковців у розвиток та осмислення цієї тематики. Значну увагу дослідженням присвячено змінам, які відбуваються на міжнародному рівні та впливають на правове регулювання інформації. Важливий вклад у розуміння цих змін внесли такі автори, як В.Ф. Антипенко, І.Л. Бачило, Ю.М. Батуріна, А.Г. Бобикова, В.Г. Буткевич, О.В. Буткевич, А.Б. Венгерова, А.В. Грищенко, Г.М. Даниленко, В.Н. Денисова, Є.В. Єрмішина, О.В. Єрмічева, О.В. Задорожнього, Н.А. Зелінська, О.А. Івакіна, Ш.Х. Іслямова, Н.І. Карпачова, В.А. Карташкіна, Ю.М. Колосова, В.О. Копилова, Т.А. Костецька, Н.М. Крестовська, В.Н. Лопатіна, І.І. Лукашук, І.С. Мелюхіна, Р.А. Мюллерсон, В.Б. Наумов, П. Ноак, Ю.М. Оборотов, А.В. Пазюк, М.І. Панова, П.М. Рабінович, В.М. Репецький, Т.М. Слїнько, Ю.М. Тодика, А.О. Фальковський, М.О. Федотова, Д. Фішер, В.С. Хижняк, М.Ю. Черкес, К.С. Шахбазян, С.Н. Швердяєва та С.О. Шевцова.

Ці дослідники внесли вагомий вклад у розробку концептуальних підходів до визначення права на інформацію як фундаментального права людини в контексті розширення глобальної інтернет-мережі та цифрових технологій. Особлива увага у їх роботах приділяється аналізу правових механізмів захисту інформаційних прав у різних правових системах, вивченню імплементації міжнародних норм і стандартів у національні законодавства та розгляду проблематики в контексті прав людини. Зокрема, піднімаються питання приватності, доступу до інформації та свободи вираження поглядів, що є критично важливими у сучасному інформаційному суспільстві.

Мета статті полягає у всебічному висвітленні історичного розвитку та сучасного стану організаційно-правового механізму захисту інформаційних прав людини.

Виклад основного матеріалу. Глобалізація – ключове поняття, що характеризує процеси світового розвитку в ХХІ столітті. Вона полягає у різкому розширенні і ускладненні взаємозв'язків і взаємозалежностей народів

та держав, це нова якість соціальних зв'язків і суспільних процесів.

Глобалізація як «всесвітній міжнародний розвиток вільної ринкової економіки» [1] є процесом, в якому люди, гроші та інформація рухаються по всьому світу через національні кордони, роблячи суспільства водночас як схожими, так і різними.

Права людини – явище складне і багатогранне, оскільки сама людина є продуктом біологічної, соціальної і культурної еволюції, у ній співвідносяться духовне і тілесне, біологічне і соціальне початки.

Процес історичного розвитку прав людини проходив в різних державах і регіонах і в різний час неоднаково під впливом певного світосприйняття, культури, моралі, філософських і релігійних поглядів, характерних для певної цивілізації.

Кожний наступний ступінь історичного розвитку суспільства характеризувався розвитком ступеня свободи і можливості самореалізації особистості. Однак в межах однієї формації відношення до прав людини може бути різним. Як відомо, і в умовах рабовласницького ладу існували держави (Афіни, Рим) з високим ступенем розвитку демократії і духовної культури, якого не досягли не лише багато феодальних, але і буржуазних держав. Тому становлення ідеї прав людини і інформаційних прав людини, зокрема, треба пов'язувати не з певною стадією соціально-економічного розвитку суспільства, а з такими явищами, як цивілізація і культура.

Протягом усієї історії людства інформація розглядалась як важливий військовий, політичний, економічний, соціальний чинник, що значною мірою зумовлював розвиток держави, суспільства та особистості.

Володіти певною інформацією означало володіти певною цінністю суспільного характеру. Здатність індивідумів збирати, накопичувати, трансформувати й передавати інформацію стала одним із головних чинників формування людини як соціальної істоти, що дав змогу передавати досвід і знання з покоління в покоління, ставши основою суспільного прогресу. Соціальна взаємодія окремих індивідумів, соціальних груп та суспільства загалом ґрунтується передусім на процесі обміну інформацією. Так саме й соціальне управління в будь-якому масштабі пов'язане з процесами збирання, оброблення та передавання інформації [2].

На протязі багатьох століть людство обговорювало і обговорює питання, пов'язані із свободою. Це свободи людини, особистості і громадянина, свобода економічна, політична

і соціальна, свободи за різного державного устрою і в різні часи. Її не останню роль в цій дискусії займає свобода людини на отримання і розповсюдження інформації, обмін інформацією. Інформація життєво необхідна людині, так як без неї вона не може зробити вибір, і, як наслідок, скористатися своєю свободою [3].

За своєю загальною соціальною суттю, право на свободу слова, інформації є природним, основним, невід'ємним, активним правом людини та інших суб'єктів (об'єднань людей, держав, народу, нації).

Свобода слова та інформації займає особливе місце серед політичних прав і свобод громадян, будучи одним з найважливіших конституційних прав людини. Відстоюючи ідею примату цієї фундаментальної свободи, ідеолог французького Просвітництва Вольтер писав: «... немає в людей ніякої свободи без свободи висловлювати свої думки» [4].

Особливе значення свободі слова приділяла ще Французька Декларація прав людини і громадянина 1789 р. (серед природних, невідчужуваних і священних прав людини) – «Вільне вираження поглядів і думок є одним із дорожчих прав людини; кожна людина тому може вільно висловлюватися, писати, друкувати, відповідаючи за зловживання цією свободою лише у випадках, передбачених законом». Це гасло французької революції у ХХ столітті стало демократичним принципом світового співтовариства, отримало своє наукове і філософське обґрунтування, лягло в основу міжнародних документів, що закріплюють права і свободи людини. Стало загально визнаним, що вільне висловлювання поглядів і переконань – природний для людини стан, оскільки саме так вона висловлює своє ставлення до подій навколишнього світу, реалізує себе як особистість. Свобода слова – це право, без якого неможлива нормальна життєдіяльність суспільства [5].

Необхідність участі індивідуума, груп індивідуумів у справах держави і суспільства, більш того, участь держав в процесах світової спільноти, необхідність зворотного зв'язку між ними, як би розсунули рамки поняття «свобода слова». Право особи, яке на початку стосувалося самої свободи мислення (коли людина могла мати власні погляди), залишаючись компонентом свободи слова, стало вбирати в себе поняття «свобода вираження» (коли людина могла передавати свої погляди іншим членам суспільства), а потім охопило можливість людини самій отримувати інформацію, яка стосувалася як її особисто, так і інших членів суспільства, була пов'язана з

іншими ідеями, думками, висловлюваннями. З'явилася необхідність «виходу» з традиційних термінів «свобода друку», «свобода слова», які часто розумілися тільки як право вільно говорити [6].

Як результат, у міжнародних документах, конституціях більшості країн використовуються терміни «свобода вираження поглядів», «свобода вираження переконань», які означають і свободу мати будь-які власні погляди, і свободу передавати свої погляди іншим членам суспільства, і свободу отримувати інформацію, тобто право на інформацію у широкому значенні.

Згідно Резолюції ООН 59 (I) 1946 р. свобода інформації є основним правом людини і являє собою критерій всіх видів свободи, захисту яких Об'єднані Нації себе присвятили.

У 1947 р. Підкомітет з питань свободи інформації і преси – один з підкомітетів Комітету ООН з прав людини – дав свободі інформації широке визначення: у розділі IV доповіді Комітету з прав людини, названого «Заяви про права, зобов'язання та практику, що підлягають внесенню в концепцію свободи інформації», де вказано: «Свобода інформації передбачає право безперешкодно мислити і дотримуватися своїх переконань, шукати, одержувати і передавати інформацію та ідеї будь-яким способом без обмеження, не дивлячись на кордони. Для співробітників засобів інформації, перш за все, але також і для всіх інших, наскільки це дозволяють практичні міркування, дана свобода включає право мати самий широкий доступ до джерел інформації і безперешкодно подорожувати в пошуках останньої, а також захищати чесно використовувані джерела інформації».

У законодавчих актах країн право на інформацію закріплювалося поступово. Першими країнами, в яких нормативно закріплене право на інформацію, були скандинавські країни: Швеція (де конституційний Закон «Про свободу преси» був прийнятий у 1766р.), а потім, через два століття, Фінляндія (Закон 1951 р.). У 1966 р. був прийнятий Закон США про свободу інформації, в якому були представлені нові інтерпретації та легітимні форми захисту свободи інформації. У 1970 р. аналогічні закони були прийняті в Данії і Норвегії, у 1973 р. – в Австрії, у 1978 р. – у Франції і Нідерландах, у 1982 р. – в Австралії, Новій Зеландії і Канаді, у 1990 р. – в Італії, у 1992 р. – в Угорщині, в 1993 р. – у Португалії, у 1994 р. – у Бельгії, у 1997 р. – в Ірландії і Тайланді, у 1998 р. – у Кореї та Ізраїлі, а в 1999 р. – у Чеській Республіці та Японії, а у 2001 р. – у Польщі [7].

Поява перших інформаційних технологій стала початком інформаційно-технологічної революції. Це дало поштовх для формування суспільної формації нового типу – інформаційного суспільства. У такому суспільстві вирішальну роль відіграє інформація. Тому, як вірно відзначає О.А. Лупало, на сучасному етапі розвитку демократичного суспільства інформаційна сфера виступає важливою складовою суспільного устрою та умовою його прогресивного розвитку [8].

Поява концепції «електронної держави», впровадження інформаційних технологій до багатьох сфер суспільної діяльності обумовлює зростання економічної і соціальної цінності інформації. Володіння інформацією створює стратегічні переваги як для окремої держави, так і для світової економіки в цілому. Цілковито погоджуємось із І.М. Рас-соловим, який відзначає, що не усіяке суспільство можна вважати інформаційним [9], як стверджують деякі дослідники, аргументуючи це великою роллю інформації на протязі усієї історії розвитку суспільства. Поняття «інформаційне суспільство» виникло у другій половині 1960-х рр.

Під інформаційним суспільством розуміється таке суспільство, в якому головною умовою добробуту кожної людини і кожної держави стають знання, отримані завдяки безперешкодному доступу до інформації і вмінню працювати з нею, а інформаційний обмін не має ані часових, ані просторових, ані політичних меж [10].

Основними ознаками інформаційного суспільства вважаємо такі: – високий рівень міжнародного інформаційного обміну, – наявність внутрішнього інформаційного ринку, – повноцінний розвиток інформаційної інфраструктури [11].

Інформаційне суспільство є сукупністю всіх способів взаємодії людей і їх об'єднань, в яких виражається їх взаємозалежність; воно є самодостатнім, динамічним, непередбачуваним і відрізняється підвищеною кількістю гарантій охорони і захисту інформаційних прав людини.

Новий інформаційний простір не може існувати без права. У цій сфері виникають численні питання з приводу джерел права, дії права у просторі і за колом осіб, правосвідомості і професійної етики, розробки загальних і стійких категорій і понять, культурних, економічних, політичних і інших проблем.

Ідея інформаційного суспільства нині дістала своє визнання на міжнародному і державному рівнях, про що свідчить низка міжнародних нормативно-правових актів:

Декларація тисячоліття ООН, Декларація принципів ООН «Побудова інформаційного суспільства – глобальне завдання в новому тисячоріччі», Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства, програмні документи ОБСЄ, Ради Європи, Європейського Союзу та ін. Інформаційний вплив на державу, суспільство, громадянина зараз є ефективнішим, ніж політичний, економічний і навіть військовий. Інформація стає реальною, майже фізично відчутною силою [12].

Для сучасного інформаційного середовища характерні висока технологічність і глобальність. Однак становлення єдиного інформаційного середовища відбувається вкрай нерівномірно. Найбільших успіхів досягли промислово розвинуті країни, досить інтенсивно цей процес проходить в нових індустріальних країнах (Малайзія, Мексика, Аргентина), але у більшості країн, що розвиваються, цей процес дуже повільний [13].

У Хартії також визначено, що головним принципом формування є те, що «всі люди скрізь, без винятку, повинні мати можливість користуватися перевагами глобального інформаційного суспільства», а стійкість цього суспільства – ґрунтується на демократичних цінностях, таких як вільний обмін інформацією і знаннями, взаємна терпимість і повага до особливостей інших людей.

Становлення інформаційних прав людини обумовлене саме сучасним ступенем історичного розвитку суспільства, його культурою, вони є породженням «інформаційної і цифрової революції», новими правами, пов'язаними із загостренням глобальних проблем людства і науково-технічним прогресом, правами «четвертого покоління», без них немислимо ані громадянське суспільство, ані правова держава. Їх називають по-різному: право на інформацію і інформаційні технології [14], комунікаційні права, інформаційні права). Це права, необхідність захисту яких виявилась в умовах науково-технічного прогресу – не лише прогресу в галузі медицини, біомедицини і комунікацій, але і в умовах прогресу в галузі промислових технологій. До того ж, не викликає сумнівів той факт, що відповідні умови, які дозволяють конкретному індивіду і суспільству в цілому реалізувати свої інформаційні права, можуть бути створені тільки на основі сучасних інформаційно-комунікаційних технологій.

Як справедливо відзначає В.І. Манукян, ідея прав людини в останні десятиріччя отримала широке розповсюдження. Це поняття настільки по-різному трактується різними школами, окремими вченими, політиками,

юристами і неурядовими організаціями, що варто згадати слова І. Канта про право взагалі: «Питання про те, що таке право, є для юриста таким саме складним, як для логіки питання, що таке істина». Існує безліч визначень поняття «права людини», причому багато з них дескриптивні, інші ж занадто туманні і складні [15].

В цілому зараз настав певний період переосмислення діяльності органів, що забезпечують розвиток інформаційної сфери, період, коли інститут вільного доступу до інформації має визначне значення для гарантування правильних демократичних відносин між державою і населенням, яке має ефективно впливати на прийняття і реалізацію рішень державних органів, забезпечуючи тим самим належну реалізацію усіх своїх прав і свобод, гарантією яких виступають інформаційні права людини.

З одного боку, перед суспільством відкриваються великі можливості щодо забезпечення прав людини шляхом розповсюдження інформації про відповідні механізми захисту прав людини за допомогою комунікаційних мереж, а також шляхом надання можливості участі окремих осіб у суспільному житті на міжнародному, регіональному і національному рівні.

З іншого боку, ці саме технології можуть бути використані для розповсюдження ідеології або здійснення діяльності, несумісної з загальноприйнятими демократичними цінностями, правами людини і людської гідністю.

Нові суспільні відносини, які формуються, потребують нових підходів до їх правового регулювання. Серед питань, які потребують особливого правового регулювання, виділяються питання правового регулювання інформаційних прав і свобод людини, їх реалізації в умовах сучасного інформаційно-комунікаційного середовища.

Висновки і пропозиції. На підставі проведеного аналізу можна прийти до висновків, що сучасний розвиток інформаційних технологій та зміни в глобальному інформаційному середовищі вимагають від правових систем більшої гнучкості та адаптивності. Вважаємо доцільним розширити міжнародну правову базу з урахуванням новітніх технологічних тенденцій та забезпечити більш ефективний захист інформаційних прав на основі принципів відкритості, доступності і прозорості. Необхідно також сприяти створенню і зміцненню механізмів моніторингу та звітності, які дозволять відслідковувати впровадження і дотримання правил в різних країнах. Особлива увага має бути приділена розвитку освітніх програм, що сприятимуть підвищенню правової обізнаності громадян в аспекті інформаційних прав. Також важливим є залучення громадськості до обговорення і формування правових ініціатив, що забезпечуватиме більшу прозорість і відповідність законодавства реальним потребам суспільства в інформаційну епоху.

Література:

1. Статут Організації Об'єднаних Націй та Статут Міжнародного Суду. – 36. Діюче міжнародне право в 3-х тт. М.: МНІМП, 1996. Т. 1.
2. Декларація Стокгольмської Конференції Організації Об'єднаних Націй з питань навколишнього середовища від 16 червня 1972 року. URL: www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declaathenv.shtml
3. Декларація про свободу зв'язку в Інтернеті від 28.05.2003р. URL: http://nkag.org.ua/index.php?plugin=Content&path=Documents/Ur_docum_mejd_dorov/internet_glasn
4. Декларація з питань свободи засобів масової інформації під час боротьби з тероризмом. 11 грудня 2001 р. – Алма-Ата. URL: www.osce.org/ru/fom/40015
5. Декларація принципів «Побудова інформаційного суспільства – глобальне завдання в новому тисячолітті». URL: Документ WSIS-03/GNEVA/DOC/4-E – <http://www.itu.int/wsisis/docs/geneva/official/dop.html>
6. Декларація принципів, якими держави – учасниці будуть керуватися у взаємних відносинах/Права людини. Міжнародні договори України. Декларації, документи. 2-е вид. / Упор. Ю.К. Кучеренко. К.: Юрін-інформ, 1992. С. 185.
7. Директива 2001/42/ЄС щодо оцінки впливу деяких планів і програм на навколишнє середовище. URL: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32001L002:EN:HTML>
8. Директива 2003/4/ЄС «Про доступ громадськості до екологічної інформації». URL: www.ruseu.org/article.php?id=42
9. Директива про гармонізацію певних аспектів дії авторських і суміжних прав в інформаційному суспільстві №2001/29 2001р. URL: www.rgtr.ru/nav/foreign-experience/es-directives/
10. Директива про електронну торгівлю № 2000/31/ЄС 2000 р. URL: www.rgtr.ru/nav/foreign-experience/es-directives/

11. Директива про захист фізичних осіб щодо використання даних особистого характеру і захист приватного життя в сфері комунікацій № 97/66 1998 р. URL: www.rgtr.ru/nav/foreign-experience/es-directives/
12. Директива про правову охорону баз даних № 96/6 1996 р. URL: www.rgtr.ru/nav/foreign-experience/es-directives/
13. Директива про правову охорону комп'ютерних програм № 91/250 1991 р. URL: www.rgtr.ru/nav/foreign-experience/es-directives/
14. Конвенція про захист прав особи у зв'язку з автоматичною обробкою персональних даних. URL: www.pravo.vuzlib.org/book_z411_page_21.html
15. Консультативний висновок 1985 року Панамериканського суду з прав людини. URL: unesdoc.unesco.org/images/0015/001584/158450r.pdf